

Olaszország migrációs politikája a 2014-es válság után

Italy's Migration Policy After the 2014 Crisis

Kalas Vivien

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.2.5

Összefoglaló: Noha Európa legtöbb országa a tömeges bevándorlás okozta válságot csupán 2015-ben tapasztalta meg, Olaszország partjainál ennél korábban, már 2014-ben nagy számban megjelentek az Afrikából útnak indult illegális határátlépők. A migránskérdés a mai napig problémát okoz Olaszországban és Európában egyaránt, s már a negyedik különböző színezetű és összetételű olasz kormány próbál megoldást találni rá. Kutatásomban arra kerestem a választ, hogy az általuk alkalmazott módszerek valóban az ideológiájuktól függenek-e, vagy fellelhető egy olyan stratégia is, amely kormányokon átívelőként jellemezhető. A válasz megtalálásához az elmúlt hat év politikai gyakorlatának az áttekintésére és összehasonlítására volt szükség, amelyhez történeti, illetve összehasonlító módszert alkalmaztam. A kutatás eredményeképpen megállapítható, hogy az afrikai államok és az Európai Unió felé képviselt álláspont egységes volt valamennyi ciklusban, különbség csak a belügyi szabályozás terén tapasztalható.

Kulcsszavak: összehasonlító módszer, Olaszország, migráció, kormányzati ciklusok, bevándorláspolitiká

Abstract: *Though most countries in Europe experienced the crisis caused by the huge influx of migrants only in 2015, a large number of illegal immigrants from Africa have already arrived to the coasts of Italy in 2014. This problem is still relevant today and four different Italian governments have tried to find a solution since 2014. In the research I wanted to explore whether the political practice depended on ideology or there is a strategy that is constant under governments? To the answer, I examined the political practice of the last six years with the help of historical and comparative methods. The research showed that Italy's objectives for Africa and the European Union were the same over the years, only the Italian asylum policy was different.*

Keywords: *comparative method, Italy, immigration, governments, migration policy*

Bevezetés

Az Olaszországba érkező külföldiek száma az 1970-es évek második felétől emelkedett meg jelentősen, mindaddig az elvándorlók aránya bizonyult a magasabbnak. Az első bevándorlási törvény is csupán 1986-ban született meg (Caponio és Graziano, 2011). 2019-ben az ország teljes népességének – 60,3 millió főnek – 8,8 százaléka, vagyis 5,3 millió lakosa származott máshonnan. A legtöbben Romániából, Albániából, illetve Marokkóból költöztek át a mediterrán államba (*Tuttitalia.it*, n. a.). Az olasz területen jogszerűen tartózkodók számánál azonban sokkal nehezebb megbecsülni azokat, akik a Földközi-tengeren át, hajóval, illegálisan érkeztek oda.

Az elmúlt néhány esztendőben jelentős mértékben megnövekedett az Európa – és azon belül is az Európai Unió – határainál megjelenő bevándorlók száma. A biztonságosabb, jobb életben reménykedő, ám sok esetben dokumentummal nem rendelkező emberek egyrészt a Közel-Kelet irányából, másrészt Afrikából indultak el, abban reménykedve, hogy menedékkjogra találnak a kontinensen. Olaszország – Európa egyik tengeri határaként – különösen sok menekülttel találta magát szemben, és megoldást kellett találnia a helyzetükre. Míg 2013-ban csupán 43 ezer ember kelt át valamilyen módon a tengeren, addig egy évvel később az olasz hatóságok már több mint 170 ezer afrikai érkezésével szembesültek (Tanács-Mandák, 2018). E közel 400 százalékos növekedés miatt tekintem a 2014-es esztendőt az olasz migrációs válság kezdetének.

Az elemzésben Matteo Renzi miniszterelnökségének 2014-es kezdetétől 2020 októberéig – vagyis az Európai Bizottság új migrációs és menekültügyi paktumára vonatkozó javaslatának az ismertetését követő hónapig – tekintem át, hogy hogyan változott az illegális határátlépőkkel kapcsolatos olasz politika. Megvizsgálom, hogy milyen döntéseket vonatkoztak az egyes kormányok döntése értelmében azokra, akik már az ország területén tartózkodtak, Róma milyen egyeztetéseket folytatott a különböző afrikai államokkal a bevándorlás megfékezése érdekében, illetve milyen elvárásokat fogalmazott

meg az Európai Unió felé, és a tagországok a teljesítésük terén mennyire mutatkoztak partnernek. Végezetül kitérek arra, hogy Olaszország számára valóban előrelépést jelent-e az uniós testület legújabb kezdeményezése.

Olaszországnak kezdettől fogva két fő célja volt, és ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk, a különböző kormányokon átívelve, mindvégig azok határozták meg a partnerállamokhoz való viszonyát, valamint a migráció kezelésével kapcsolatos álláspontját. Az egyik, hogy az Afrikából útra kelni szándékozó menekültek közül a lehető legtöbbet a kibocsátó kontinensen tartsanak. Ennek érdekében számos egyeztetést, illetve együttműködést folytattak és folytatnak – elsősorban Líbiával, ám Tunézia szerepvállalása is felértékelődött az utóbbi időkben. Az olasz politikai vezetés másik prioritása, hogy az Európába érkező bevándorlókkal kapcsolatos problémákat ne kizárólag a frontországoknak kelljen megoldaniuk, hanem e területen is érvényesüljön az európai uniós tagállamok közötti szolidaritás, és valamennyi nemzet vegye ki a részét a migráció kezeléséből. Az viszont, hogy az adott kormány miképpen szabályozta a menekültek partszállását és az olaszországi tartózkodását, ciklusonként változott – legfőképpen személyektől, ideológiától függően.

A Renzi-kormány migrációs politikája

Matteo Renzi, a balközép Demokrata Párt (*Partito Democratico*, PD) politikusa 2014 februárjában, párttársa, a korábbi kormányfő, Enrico Letta lemondását követően lett az ország miniszterelnöke. A posztot csupán 2016 decemberéig töltötte be, mert miután a választópolgárok egy népszavazáson elutasították az alkotmányos reformterveit, úgy döntött, távozik a végrehajtó hatalom éléről. Renzi belügyminiszternek a PD koalíciós partnerének (az akkori nevén: Új Jobbközép) a vezetőjét, Angelino Alfánót választotta, külügyminiszternek pedig a szintén PD-s Paolo Gentilonit tette meg.

Matteo Renzi a hivatalba lépésekor az Olaszországot egyre nagyobb mértékben sújtó tömeges bevándorlás problémáját kapta

„örökségül”. A Földközi-tengeren keresztül Európába érkező emberek elsősorban Líbiából indultak útnak egy jobb élet reményében. A nagy többségük nem líbiai állampolgárságú volt, hanem nigériai, szenegáli vagy éppen tunéziai, de Marokkóból és Egyiptomon át is nagy számban érkeztek bevándorlók olasz területre. Az elvándorlásuk hátterében több ok is meghúzódik. Az életüket fenyegető fegyveres konfliktusok előli menekülés mellett a fekete kontinens népességének az egyre gyorsabb ütemű növekedése a másik vezető tényező, hiszen annak hatására a szegénység, az éhezés és a munkanélküliség mind gyakoribb jelenség a harmadik világ országaiban. Az 1970-es években, az olajválságot követően sokan vállaltak munkát Líbiában a szubszaharai régióból, ám ott a 2010-es esztendő polgárháborúi következtében belpolitikai instabilitás alakult ki, a külföldi állampolgárok pedig nem találtak munkát, és kiesészt a talaj a lábuk alól. A globalizációs folyamatok eredményeképpen akkor már sokkal több információval rendelkeztek Európáról, az ottani életszínvonalról, így sokan viszonylag hamar rászánták magukat a továbbindulásra. Ezért a migráció kezeléséhez nem csupán belpolitikai szabályozásra volt szükség, de Renzinek tárgyalnia kellett az afrikai országokkal, illetve az Európai Unióval is.

Az olasz kormányfő afrikai megbeszéléseinek a legfőbb célja az volt, hogy a bevándorlók ne keljenek útra a kontinensről, és ennek érdekében Olaszország kész volt pénzadományok és befektetések révén elősegíteni a migrációt kiváltó okok megszűnését, továbbá hatékony fellépést szeretett volna elérni az emberesempészekkel szemben is. Renzi ezért a hivatalba lépése után nem sokkal, már 2014 márciusában Tunéziába látogatott, hogy egyeztetéseket folytasson ottani kollégájával arról, miképpen lehetne szorosabbra fűzni a két ország közötti együttműködést az illegális bevándorlás terén, továbbá a Földközi-tenger fokozottabb ellenőrzéséről is megállapodtak (*Ansamed*, 2014).

Néhány hónappal később, augusztusban az olasz miniszterelnök Egyiptomba utazott, ahol egyebek mellett a líbiai helyzetet is megbeszélte Abdel Fattáh al-Szíszi elnökkel. Renzi aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy az arab állam belpolitikai bizonytalansága

a terrorizmus térhódításának kedvez, és tárgyalópartnere egyetértett vele abban, hogy a stabilitás megteremtése mindannyiuk közös érdeke, hiszen az nem csupán a fegyveres konfliktusoknak vethet véget, de a biztonságos környezet hozzájárulhat az elvándorlás mérséklődéséhez is (*RaiNews*, 2014). 2016-ban Líbiában nemzetközi támogatással megalakult a nemzeti egységkormány, a vezetője Fájez esz-Szarrádzs lett. A siker azonban nem volt teljes, az ország keleti és déli része ugyanis a nyugalmazott tábornok, Halifá Haftár irányítása alá került. Renzi Róma támogatásáról biztosította a líbiai kormányt, és az illegális bevándorlással összefüggésben az együttműködés mihamarabbi kialakítását sürgette (ám az csak a következő kormányzat idején született meg). Ugyanabban az esztendőben az olasz politikai vezetés csapatot küldött Líbiába, hogy kiképezzék az ottani katonai erőket az Iszlám Állam elleni küzdelemhez. A nemzetközi közösség irányvonalától eltérően azt is hangsúlyozták, hogy a terrorizmus visszaszorítása érdekében Haftárral is hajlandóak együttműködni (*Magyar Nemzeti Bank*, 2016). E megfontolás húzódnhatott meg annak a szándéknak a háttérében is, hogy olasz közvetítéssel mozdítsák elő a két oldal közötti párbeszédet, s azzal segítsék a belpolitikai stabilizációt.

Az olasz döntéshozók mindeközben más afrikai kibocsátó országokkal is tárgyalásokat folytattak a migráció elleni harccal kapcsolatosan. Paolo Gentiloni külügyminiszter a Nigerben, Maliban és Szenegálban tett látogatása során kiemelte, hogy országa az Európai Unió segítségnyújtásán felül pénzügyi forrással is hozzájárul e stratégiaiul fontos államokban a határellenőrzés megerősítéséhez és az emberkereskedők elleni küzdelemhez. Nigernek egy 200 millió eurós hitel nyújtására tett ígéretet (Toelgyes, 2016). Az intézkedések azonban csak ideiglenesen bizonyultak eredményesnek: 2015-ben csökkent ugyan a Földközi-tengeren az olasz partokhoz érkezők száma, ám egy évvel később ismét több mint 180 ezer fő lépett illegálisan a mediterrán állam területére (*Statista*, 2021).

Az olasz vezetésnek az EU felé folytatott kommunikációját, de a tetteit is a közös válságkezelés és az egységes fellépés szorgalmazása jellemezte. 2014 második felében – júliustól decemberig – Olaszország

töltötte be az Európai Unió Tanácsának (Tanács) soros elnöki tisztségét, amit Görögországtól vett át, majd a fél év lejártá után Lettországnak adott át (így alkották az „elnöki trojkát”). Hagyományosan a tisztséget betöltő tagállam vezeti a tanácsi üléseket, s már idejekorán programokat szervez azokkal a legfontosabb kérdésekkel kapcsolatban, amelyekre az elnöksége idején különös hangsúlyt kíván fektetni. Matteo Renzi és kormánya az előttük álló hat hónap egyik prioritásként az illegális bevándorlással szembeni fellépést határozta meg. A céljaik között olyan intézkedések meghozatala is szerepelt, amelyek mind rövid, mind hosszú távon hatékonyak bizonyulnak az embercsempészek és a terrorizmus elleni küzdelemben. Emellett az afrikaiaknak nyújtandó anyagi és humanitárius segítséget ugyancsak fontos feladatnak tartották (*Parlamento europeo*, 2014). Ekkoriban, 2014 novemberében kezdődött meg az európai uniós tagállamok által létrehozott és olasz irányítás alatt álló Triton művelet. A kezdeményezés célja az volt, hogy az Afrikából menekülőket már a Földközi-tengeren megállítsák és visszafordítsák.

A Triton azonban nem jelentett teljes körű segítséget a Renzi-kormánynak, ugyanis a már partot ért bevándorlókkal kapcsolatban eredménytelenül próbált segítséget kérni a többi uniós tagállamtól. A szomszédos Franciaország egyszerűen lezárta a határait a területére igyekvő menekültek előtt, az olasz kormányfő pedig hiába érvelt amellett, hogy a migrációs válságra „Brüsszelben, nem pedig Lampedusán kell megoldást találni” (*Népszava*, 2015). A bevándorláshoz való viszony azt követően változott meg közösségi szinten, hogy 2015-ben már a görög határnál is megjelentek dokumentumokkal nem rendelkező, a Közel-Keletről útnak indult emberek. Az Európai Bizottság ennek hatására fogalmazta meg a közös problémakezelés szükségességét. Az Európai Tanács egy áprilisi rendkívüli ülésén – az olasz kormány kérésének eleget téve – a döntéshozók megháromszorozták a Triton műveletre fordítható forrás összegét, egy szeptemberi találkozáson pedig a Görögországban és Olaszországban lévő menekülteknek a tagországok közötti szétosztásáról döntöttek – az egymás iránti szolidaritás elvének megfelelően (*Az Európai Unió Hivatalos Lapja*,

2015). Az ülésen a politikusok erről a kérdéstről minősített többséggel határoztak, így jogi értelemben nem jelentett akadályt, hogy Magyarország, Csehország, Szlovákia, Finnország és Románia nem támogatta azt. Az Európai Unió emellett anyagi és személyi erőforrást is küldött Olaszországba a menekültkérelmek gyorsabb elbírálásához.

2016-ban a Matteo Renzi vezette kormány egy javaslatot dolgozott ki az Európai Unió lehetséges szerepvállalására vonatkozóan (*Italian Government*, 2016). Egyebek mellett az afrikai kibocsátó és tranzitországokkal a beruházások és a biztonságpolitika területén való együttműködés kialakítását, valamint az unió külső határok megerősítését jelölték meg teljesítendő feladatként a közösség számára. Az olasz kormányfő azt javasolta, hogy azoknál a tagállamoknál, amelyek nem kívánják kivenni a részüket a menekültek áthelyezéséből és a kérelmek elbírálásából, ezt vegyék figyelembe a következő költségvetésből járó támogatások odaitélésekor.

Az uniós országok a bevándorlás ügyében a saját érdekeiket azért helyezhették előtérbe – és az olaszoknak éppen azért volt nehéz dolguk, amikor közös cselekvést sürgettek –, mert nem létezett egységes migrációs politika. 2014-ben – akárcsak ma – két európai egyezmény szolgált a menekültekkel kapcsolatos szabályozás alapjául. Az egyik a 2008-ban életbe lépett migrációs és menekültügyi paktum volt. A dokumentum aláírói a kölcsönös felelősségvállalás és szolidaritás érvényesülése érdekében célul tűzték ki az illegális bevándorlással szembeni hatékonyabb fellépést, a szabályszegőknek a származási országukba történő visszatelepítését, a határellenőrzés szigorítását, a kibocsátó államokkal való partnerkapcsolatok kialakítását, valamint egy közös menekültügyi rendszer létrehozását (*Council of the European Union*, 2008).

Az európai migrációs politika másik alappilléret a dublini rendelet (Dublin III) jelenti, amelynek a jelenleg hatályos formáját 2013-ban fogadták el az Európai Unió vezetői, második alkalommal módosítva ezzel az 1990-ben megszületett dublini egyezményt. A politikai döntéshozók e rendeletben rögzítették a nemzetközi védelem iránti kérelmekre vonatkozó eljárásmodot. A jogszabály értelmében a

menedékkérelmet alapesetben az az állam köteles elbírálni, amelyen keresztül először lépett be a menedékkérő az Európai Unió területére (Az *Európai Unió Hivatalos Lapja*, 2013). Az olyan frontországok számára, mint Olaszország, ez problémát jelentett, hiszen a földrajzi elhelyezkedéséből adódóan az Afrikából érkező tömegeknek az olasz partok jelentették az első találkozást Európával. Következésképpen más nemzeteket jogilag semmi sem kötelezte arra, hogy bevándorlókat vegyenek át a mediterrán államtól. Így 2018-ban Olaszországba érkeztek vissza a legmagasabb számban – több mint hatezer-háromszázan – az úgynevezett „dublini transferek”, vagyis azok a személyek, akiket más ország küldött vissza az elsődleges helyszínre a dublini rendeletre hivatkozva (Geddes és Pettrachin, 2020, 232. o.). 2019-ben is csupán némileg kevesebb, 5864 bevándorlót kényszerültek visszafogadni az olasz hatóságok (*Eurostat*, 2020).

A migrációt szabályozó 2014-ben hatályos olasz törvények, illetve alacsonyabb szintű jogforrások legfőbb sarokpontjai szerint a menedékkérelmet az országba érkezést követő nyolc napon belül kellett benyújtani az illetékes szerveknek. A további dokumentumokat az eljárás során pótlólagosan is bemutathatták. Azok, akik végül nem jogosultak a menekültstátuszra, indokolt esetben humanitárius védelemben részesülhettek. Ez utóbbi révén kétéves, de megújítható tartózkodási és munkavállalási engedélyt kaptak az érintettek. A Renzi-kormány ideje alatt érdemben nem változtattak e jogszabályokon. Ugyanabban az évben az olasz törvényhozás alsóháza az illegális olaszországi tartózkodást bűncselekmény helyett szabálysértésnek kívánta minősíteni, hogy a bevándorlóval szemben enyhébb eszközökkel lehessen és kelljen fellépniük a hatóságoknak. Az eljárás mód szerint a legszigorúbb esetben is csak kiutasítással kellett volna számolni. A szabályozást a kormányzó Demokrata Párt mellett az 5 Csillag Mozgalom (*Movimento 5 Stelle*, M5S) is támogatta, míg az Északi Liga (*Lega Nord*) keményebb fellépést követelt (Dömös, 2016). 2016 januárjában azonban a kormány – mivel nem sikerült megszereznie a parlament támogatását a módosításhoz – úgy határozott, hogy továbbra is bűncselekménynek minősül az illegális bevándorlás (*Partitodemocratico*, 2016).

A Gentiloni-kormány migrációs politikája

2016 decemberében, Matteo Renzi lemondását követően, a korábbi külügyminiszter, Paolo Gentiloni lett Olaszország miniszterelnöke. (Egy évvel később az államfő feloszlatta a parlamentet, ám Gentiloni a 2018. júniusi kormányalakításig hivatalban maradt.) Külügyminiszterének Angelino Alfano-t választotta, a belügyi tárcát pedig a Demokrata Párt egyik tagja, Marco Minniti kapta meg. A migráció kezelése terén – az előző politikai gyakorlattal megegyezően – Gentiloni és kormánya is az afrikai országokkal való együttműködésre és a közös európai felelősségvállalás elérésére törekedett.

Olaszország 2017 februárjában két jelentős megállapodást is kötött: az egyiket Tunéziával, a másikat Líbiával. Tunéziában külügyminiszteri szinten írtak alá szándéknyilatkozatot arról, hogy a jövőben szorosabbra fűzik az együttműködésüket az embercsempészek elleni küzdelem, a határellenőrzés, valamint a fejlesztéspolitika terén. A líbiai memorandumban ugyancsak az illegális migráció megfékezéséről és a bizonyos beruházások megvalósításáról egyeztek meg a vezetők. Emellett Marco Minniti helyi törzsekkel tárgyalt az ország déli határvédelmének a megerősítéséről, továbbá Róma anyagi támogatást nyújtott a líbiai parti őrség munkájához is (Colombo és Palm, 2019). Az olasz politikai vezetést – legfőképpen a belügyminisztert – számos kritika érte civil szervezetek és más politikai szereplők részéről amiatt, hogy a bevándorlók feltartóztatásáért cserébe elnézték a líbiai embertelen körülményeket.

Minniti a Líbiával szomszédos államba, Nigerbe is ellátogatott, ahol az olaszok a menekültek számára befogadóállomásokat hoztak létre. Az olasz kormány bejelentette, hogy anyagi és katonai erőforrással is hozzájárul ahhoz, hogy az útnak indulók jelentős részét már Nigerben meg lehessen állítani. A pénzügyi forrás biztosítása érdekében 2017-ben létrehozták az Afrika Alapot, amelyen keresztül nem csupán Nigert, de más országokat – Marokkót, Tunéziát vagy éppen Egyiptomot – is segíteni kívánták a terrorizmus és a migráció elleni harcban. Az alap indulótőkéje 200 millió euró volt, ami azonban a

következő esztendőre jócskán lecsökkent, és akkor már csupán 85 millió euróból tudtak gazdálkodni (Colombo és Palm, 2019).

A Gentiloni-kormány tevékenységének az egyik legfontosabb eredménye, hogy sikerült számottevően csökkentenie a Földközi-tengeren Európába érkezők számát. Míg 2016-ban összesen 181.436 fő kelt át a tengeren, addig 2017-ben ez a szám 117.153-re csökkent (*Statista*, 2021). Az előrelépés mégis csak viszonylagosnak tűnt, hiszen az olasz szigetekre kerülő menekültek ellátásának a feladata továbbra is elsődlegesen Olaszországra hárult. Az EU támogatásában bízva a kormányfő ismét Brüsszelhez fordult, s azt kérte, hogy a frissen érkező mentőhajók utasai, illetve a már menekülttáborokban élő bevándorlók befogadásából más nemzetek is vegyék ki a részüket. Paolo Gentiloni bírálta azokat az országokat, amelyek a segítségnyújtás helyett a határaik lezárása mellett döntöttek.

Az olasz migrációs szabályozás Gentiloni alatt nem változott jelentősen. Csupán a 2017-es magatartási kódex megalkotása jelentett új elemet – és szinte azonnal kritikát váltott ki sok érintettből. A „Minniti-kódexnek” is nevezett dokumentum a nem kormányzati szervezetek (NGO-k) mentőhajóira vonatkozó előírásokat tartalmazott. A szabályzat értelmében csak olyan hajó szállíthatott bevándorlókat olasz területre, amelynek a kapitánya aláírta a kódexet. Nekik a mentést a parti őrség irányítása alatt kellett ellátniuk, és nem mehetek be a líbiai felségvizekre (*Italian Government*, 2017). Az előírásokat az ellenzéki Északi Liga és 5 Csillag Mozgalom is támogatta.

Az első Conte-kormány migrációs politikája

A 2018. márciusi választást követően csak hosszas tárgyalások után, júniusban alakult meg az 5 Csillag Mozgalom és az Északi Liga kormánykoalíciója. Miniszterelnöknek egy pártonkívüli egyetemi oktatót kértek fel, így Giuseppe Conte lett a kormányfő. A belügyminiszteri posztot Matteo Salvini, az Északi Liga politikusja töltötte be, a külügyi tárca élére pedig a független Enzo Moavero Milanesi került. Conte a kialakult belpolitikai válság feloldása érdekében 2019 augusztusában lemondott a tisztségéről.

A Conte-kormány és az előző vezetés közötti kontinuitás megmutatkozott az Afrikával és az Európai Unióval kapcsolatos magatartásban is. A bő egy esztendő alatt folyamatos volt az afrikai államokkal való egyeztetés, amelyek során az olaszok legfontosabb tárgyalópartnerre továbbra is Líbia volt. Az EU irányába – ugyancsak a korábbi gyakorlattal összhangban – a kölcsönös felelősségvállalást és a kötelező kvóták bevezetését kommunikálták. A belügyi szabályozás terén azonban jelentős szigorítások történtek.

A két kormány ismét elkötelezte magát a 2008-ban kötött olasz–líbiai barátsági szerződésben foglaltak, többek között az illegális bevándorlás felszámolásának célja mellett. A 2018-as dokumentum értelmében olasz befektetésekért cserébe Líbia menekülteket fogad vissza az európai mediterrán államtól (Szilágyi, 2018). Róma hasonló egyeztetéseket folytatott más nemzetekkel, például Nigerrel, Tunéziával, illetve Csáddal is. Giuseppe Conte ugyanabban az évben egy, az olasz fővárosban tartandó nemzetközi konferencia rendezését jelentette be, amelyen a különböző szereplőkkel vitatják meg, hogy miképpen lehetne megteremteni a stabilitást az arab országban. Ugyanezen okból az olaszok azt is sürgették, hogy az ENSZ szüntesse meg a Líbiával szemben érvényben lévő fegyverembargót.

2018 júniusában Conte az uniós miniszterek elé tárt egy javaslatot, amelyben kormánya egy többszintű migrációs stratégia lehetséges alapjait fektette le (*Italian Government*, 2018). Kiemelte, hogy az Európai Unió jövője és hitelessége a fennálló válság kezelésétől függ, valamint hangsúlyozta, hogy szét húzás helyett közös megoldásra van szükség, amely egyebek mellett magában foglalja a bevándorlónak a tagországok közötti szétosztását is. A politikai döntéshozók tíz pontban foglalták össze a migrációs probléma strukturális kezelésére vonatkozó meglátásaikat. Alappontként rögzítették, hogy elsőként, a kontinensen belüli más szabályozások kialakítása előtt, az Európába érkezők számát kell csökkenteni. Az olasz javaslat a kibocsátó országokkal való intenzívebb együttműködést, a külső határok védelmének megerősítését, a dublini rendszer reformjának szükségességét, az embercsempészekkel szembeni közösségi szintű fellépést, továbbá a

kvóták bevezetését tartalmazta. Később egy beszédében Conte állszentséggel vádolta meg az Európai Uniót, amit azzal indokolt, hogy az EU csak beszél a szolidaritás fontosságáról, a gyakorlatban viszont nem juttatja érvényre azt.

Az Olaszország területére lépő menekültekre vonatkozó jogszabályok az első Conte-kormány idején nagymértékben szigorodtak a korábbi rendszerekéhez képest. A változtatások kezdeményezése elsősorban Matteo Salvini belügyminiszter nevéhez fűződik. Első lépésként 2018 őszén a parlament elfogadta az úgynevezett Salvini-rendeletet (*European Council on Refugees and Exiles*, 2018). A jogszabályt nemcsak a jobboldali politikai erők, de a koalíciós partner is támogatta. A törvény többek között megszüntette a humanitárius védelem intézményét, és megnehezítette a menekültstátusz megszerzését. Salvini saját hatáskörben megtagadta a kikötési engedélyt egy-egy bevándorlót szállító hajótól is. Így tett 2018-ban az Aquariusszal, amelynek a fedélzetén hatszáz ember utazott, valamint a Diciottival. Ez utóbbi miatt százötven fő nem léphetett olasz földre. A következő esztendőben a civil szervezetek két újabb hajója kényszerült várakozásra: akkor az Open Armsnak és a Sea-Watchnak tiltotta meg Salvini – egy 2019 nyarán hozott új kormányrendeletre hivatkozva –, hogy kikössön (Tondo, 2019). A jogszabály az engedély megtagadását ugyanis indokolt esetben belügyminiszteri hatáskörbe sorolta, az azt megszegőkkel szemben pedig akár egymillió eurós bírságot is kiszabhatóvá tett. Az afrikai államokkal folytatott tárgyalások, valamint az újonnan elfogadott rendelet hatásosan csökkentette az illegális határátlépők számát. Már 2018-ban is csupán 23.037 volt azoknak a regisztráltaknak a száma, akik mentőhajóval, illetve csónakkal érkeztek az olasz partokhoz, 2019-ben pedig még ennél is kevesebben, 11.471-en jutottak ilyen módon el Olaszországba (*Statista*, 2021).

A második Conte-kormány migrációs politikája

Giuseppe Conte lemondását követően az államfő nem az előrehozott választás kiírása mellett döntött, hanem esélyt kívánt adni annak, hogy tárgyalások révén alakulhasson meg egy új kormánykoalíció. Reményei valóra váltak: 2019 szeptemberében az 5 Csillag Mozgalom és a Demokrata Párt egyezséget kötött, a miniszterelnök pedig ismét Conte lett. Az M5S politikusa, Luigi Di Maio töltötte be a külügyminiszteri posztot, a belügyi tárcát pedig a független Luciana Lamorgese vezette. (2021. február 13. óta Mario Draghi vezeti a kabinetet, de a két miniszter továbbra is a tisztségében maradt. A friss kormányra nem tér ki a jelen elemzés.)

Az elmúlt esztendő politikai gyakorlatához hűen, Olaszországnak Conte második kormányzati időszakában is a legfontosabb prioritásai közé tartozott a líbiai belpolitikai stabilizáció, az afrikai országokkal az embercsempészettel és a határok ellenőrzésével kapcsolatos kooperáció, valamint az, hogy Rómának ne egyedül kelljen viselnie a migráció terhét, hanem más európai uniós nemzetek is vegyék ki a részüket a feladatok ellátásából.

2019 novemberében Lamorgese és a líbiai vezetés felülvizsgálta a Gentiloni-kormány által kötött 2017-es memorandumot, és új elemként többek között a következők kerültek bele: az arab ország befogadóállomásain élők körülményeinek a javítása; egy olyan humanitárius folyosó létrehozása, amelyen keresztül a menekültek biztonságban eljuthatnak Európába; Líbia déli határszakaszainak fokozottabb ellenőrzése; valamint az észak-afrikai ország számára juttatandó további segélyszállítmányok küldése (*Magyar Hírlap*, 2019). A megállapodást a jobb- és a baloldali pártok egyaránt bírálták: a Demokrata Párt képviselői a líbiai kormány kegyetlen bánásmódja feletti szemhunyaszt, az Északi Liga pedig a földközi-tengeri út egyszerűbbé tételét kifogásolta.

Tunéziával már a Renzi-kormány idején megkezdődtek az illegális bevándorlás megfékezésére irányuló tárgyalások. Az egyeztetések a későbbi olasz kormányok idején is folytatódtak, és Luigi Di Maio

megígérte az együttműködés megerősítését és továbbfejlesztését. Célként tűzte ki, hogy nagyobb számú – akár több száz – bevándorló visszaküldéséről egyezzenek meg. Ahhoz viszont, hogy kevesebben induljanak el Olaszországba, elengedhetetlen a tunéziai politikai stabilitás és gazdasági fejlődés megvalósítása. 2020 októberében a stratégiaileg szintén fontos Nigerrrel közösen egy új cselekvési tervet dolgozott ki Róma. Nyolcmillió eurós támogatásért cserébe a nigéri kormány ígéretet tett arra, hogy a hatóságok nagyobb erőfeszítéseket tesznek a területükön feltartóztatott emberek integrálása, a munkavállalási lehetőségek biztosítása, valamint az embercsempészek elleni küzdelem érdekében (*InfoMigrants*, 2020).

Miután az Északi Liga kikerült a kormányból, enyhülésre lehetett számítani a menedékkérők helyzetével kapcsolatban. Az előzetes várakozások részben be is igazolódtak, az új vezetés ugyanis 2019-ben egy rendeletet alkotott, amely szerint a menekültkérelmek elbírálását két évről négy hónapra csökkentik, hogy ezzel is rövidítsék a jogtalan olaszországi tartózkodások időtartamát és azzal együtt az ellátási költségeket is (Nyilas, 2019). 2020 őszén pedig egy olyan új migrációs csomagot dolgoztak ki, amelyben erőteljesen lazítottak az addigi szabályozáson (K. Kiss, 2020). Ennek elemei közül a legfontosabbként a humanitárius védelem intézményének a visszaállítását, illetve a civil szervezetek hajóira kivethető bírság összegének – legfeljebb ötven ezer euróra történő – csökkentését lehet említeni, továbbá a felügyeleti jogkör a belügyminisztériumtól az infrastrukturális és közlekedési, valamint a védelmi minisztériumhoz került át. 2020 májusában a kormány hatszázezer illegális bevándorlónak adott tartózkodási engedélyt – a lépéssel ismerte el a koronavírus-járvány miatti lezárások idején végzett munkájukat (*Origo*, 2020). A pandémia miatt azonban az olasz kikötőket is lezárták, s így a hatóságok a nyár folyamán több hajótól is megtagadták a kikötési engedélyt. Az uniós egyeztetéseken Olaszország újfent egy elosztási mechanizmus bevezetését sürgette. A belpolitikai enyhülés az illegálisan érkezők számában is megmutatkozott: az általam vizsgált időszak végéig – vagyis 2020. október 31-éig – 27.207 személy jutott el a Földközi-tengeren az országba

(Statista, 2020). Látható, hogy a regisztrált illegális határátlépők már az esztendő első tíz hónapjában többen voltak, mint a teljes előző évben.

Az Európai Bizottság (Bizottság) által szeptemberben ismertetett új migrációs és menekültügyi paktumról szóló javaslat a mediterrán ország számára mindenképpen nagy előrelépést jelentett, hiszen végre uniós szinten is elismerték, hogy szükség van egy új szabályozásra. A dokumentumban foglaltak szerint a menedékkérők átvizsgálására már az EU külső határain sor kerülne, a határvédelemre hatékonyabb intézkedéseket dolgoznának ki, a kontinensre érkezőkkel kapcsolatos teendőkből pedig minden tagállamnak részt kellene vállalnia. A Bizottság azonban nem tenné kötelezővé senkinek sem a befogadást, azt ki lehetne váltani a visszatoloncolásban vagy egyéb szervezési munkában való segítségnyújtással (European Commission, 2020).

Olaszország szempontjából mindebből pozitívként értékelhető a migráció egységes kezelésének a szándéka, kérdés azonban, hogy a módszernek milyen lenne a hatékonysága, ha az országok túlnyomó többsége a visszaküldésben és nem a befogadásban szeretne részt venni, hiszen a különböző afrikai kormányokkal történt megállapodások ellenére az előbbi egy sokkal lassabb folyamat, és a végrehajtásáig a menekültek továbbra is olasz területen tartózkodnának. A javaslat elfogadásához a Tanács és az Európai Parlament jóváhagyása is szükséges, addig pedig még sok politikai vita várható. A visegrádi országok már jelezték, hogy ebben a formájában nem támogatják a tervezetet.

Összefoglalás

Olaszországban – a félpreszidenciális vagy prezidenciális rendszerekkel ellentétben – a köztársasági elnök a külpolitika terén csupán reprezentatív funkciókat tölt be. Következésképpen – ahogyan azt láthattuk – az állam migrációs politikájának a fő irányvonalait a miniszterelnök, a belügy- és a külügyminiszter hármasa határozza meg. Az éppen aktuális erőviszonyok személyiségfüggőek. Matteo Renzi idején a kormányfő töltött be hangsúlyos pozíciót a kérdésben, míg a

Gentiloni-, illetve az első Conte-kormányban a belügyminiszteré volt a főszerep. Marco Minniti-nek és Matteo Salvini-nek egyaránt határozott elképzelései voltak a bevándorlással kapcsolatban, amelyeket érvényre is juttattak. Ehhez segítséget jelentett, hogy Paolo Gentiloni egy visszafogottabb politikát képviselt, Giuseppe Conte pedig pártonkívüli volt, így kevesebb mozgástérrel rendelkezett, jobban függött az őt támogató szervezetek akaratától. A Földközi-tengeren át illegálisan érkezők, valamint a külföldi állampolgárságú, legális határátlépők számának alakulását az I. táblázat tartalmazza. Az utóbbiba nem tartoznak bele az Európai Unió államaiból Olaszországba költözött polgárok, csupán a vízumköteles országokból érkezők. Az adatokból jól kitűnik a két belügyminiszter tevékenységének az illegális bevándorlás területére gyakorolt hatása. Conte második miniszterelnöki periódusa alatt nem volt kiemelkedő vezéregyénisége a migrációs helyzet kezelésének.

I. táblázat
Az illegális és a legális határátlépők számának alakulása,
2014–2019¹

Év	Illegális határátlépők száma (fő)	Legális határátlépők száma (fő)
2014	170.100	181.972
2015	153.842	188.648
2016	181.436	203.157
2017	117.153	243.111
2018	23.037	231.556
2019	11.471	208.836

A felfogásbeli különbségek ugyanakkor jórészt csak az olasz területen lévő menekültekkel szembeni fellépésben mutatkoztak meg (szigorúbb vagy megengedőbb szabályozás formájában), de Olaszország Afrika-politikája, valamint az Európai Unió szerepével összefüggő

¹ Forrás: *Statista*, 2021; *Istituto Nazionale di Statistica*, 2021.

álláspontja változatlan maradt a különböző kormányzati ciklusokban. A fekete kontinens államaival mindegyik kabinet az együttműködésre törekedett – és törekszik – a határvédelem, a stabilitás és az embercsempészek elleni küzdelem érdekében. Ezért az olaszok ma is azon munkálkodnak, hogy megteremtsék Líbia két fele, a nemzeti egységkormány és a Halifa Haftár tábornok vezette erők közötti párbeszéd kereteit. Az EU felé megfogalmazott elvárásaik is állandónak bizonyultak az évek során: a közös felelősségvállalás és az egységes politikai gyakorlat a cél. Noha az olasz táborokban élő, illetve az országba belépni kívánó bevándorlókra vonatkozó szabályozásban voltak ugyan eltérések, abban valamennyi döntéshozó egyetértett, hogy a migránsokra vonatkozóan muszáj valamilyen megoldást találni, és csökkenteni kell a létszámukat.

A 2020. szeptemberi tartományi választásokon a kormánypárti 5 Csillag Mozgalom vereséget szenvedett, a jobboldal pedig erősödött (Kalas, 2020). Giuseppe Conte 2021 elején lemondott, és február óta Mario Draghi a kormányfő. A következő olaszországi parlamenti választás előreláthatóan 2023-ban lesz. Bármilyen eredmény is születik azonban akkor, új megközelítés csupán belügyi vonatkozásban képzelhető el, az elmúlt évek tapasztalatai alapján a partnerországokkal kapcsolatos stratégia változatlan marad.

Irodalomjegyzék

- Ansamed* (2014). Mediterranean Not a Border, but the Center of Europe. Italian PM. A letöltés ideje: 2020. október 30. http://www.ansamed.info/ansamed/en/news/nations/tunisia/2014/03/04/Mediterranean-our-future-Renzi-tells-Tunisian-women_10179632.html?idPhoto=2.
- Az Európai Unió Hivatalos Lapja* (2013). Az Európai Parlament és a Tanács 604/2013/EU rendelete (2013. június 26.) egy harmadik országbeli állampolgár vagy egy hontalan személy által a tagállamok egyikében benyújtott nemzetközi védelem iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0604&from=HU>.

- Az Európai Unió Hivatalos Lapja* (2015). A Tanács (EU) 2015/1601 határozata (2015. szeptember 22.) a nemzetközi védelem területén Olaszország és Görögország érdekében elfogadott átmeneti intézkedések megállapításáról. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1601&from=HU>.
- Caponio, Tiziano és Graziano, Paolo R. (2011). Towards a Security-Oriented Migration Policy Model? Evidence from the Italian Case. In Emma Carmel, Alfio Cerami és Theodoros Papadopoulos (szerk.), *Migration and Welfare in the New Europe. Social Protection and the Challenges of Integration* (105–120. o.) A letöltés ideje: 2021. február 25. https://www.researchgate.net/publication/300775035_Towards_a_security-oriented_migration_policy_model_Evidence_from_the_Italian_case.
- Colombo, Silvia és Palm, Anja (2019). *Italy in the Mediterranean. Priorities and Perspectives of a European Middle-Power*. Brüsszel: Foundation for European Progressives Studies. A letöltés ideje: 2020. október 30. https://www.feps-europe.eu/attachments/publications/study%20on%20the%20mediterranean%20-%207%20-%20pp_hd.pdf.
- Council of the European Union* (2008). European Pact on Immigration and Asylum. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2013440%202008%20INIT>.
- Dömös Mariann (2016). Migrációs tendenciák Olaszországban. *Behedere Meridionale*, (28), 72–90. DOI: <https://doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.7>.
- European Commission* (2020). Communication from the Commission on a New Pact on Migration and Asylum. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1601287338054&uri=COM%3A2020%3A609%3AFIN>.
- European Council on Refugees and Exiles* (2018). Salvini Decree Approved by Italian Senate, amid Citizen's Protests and Institutional Criticism. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://www.ecre.org/salvini-decree-approved-by-italian-senate-amid-citizens-protests-and-institutional-criticism/>.
- Eurostat* (2020). Incoming 'Dublin' Transfers by Submitting Country (PARTNER), Legal Provision and Duration of Transfer. A letöltés ideje: 2020. október 30. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_dubti/default/table?lang=en.
- Geddes, Andrew és Pettrachin, Andrea (2020). Italian Migration Policy and Politics: Exacerbating Paradoxes. *Contemporary Italian Politics*, 12(2),

- 227–242. A letöltés ideje: 2021. február 25. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23248823.2020.1744918>.
- InfoMigrants* (2020). Italy to Launch Migration Action Plan in Niger. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://www.infomigrants.net/en/post/27975/italy-to-launch-migration-action-plan-in-niger>.
- Istituto Nazionale di Statistica* (2021). Migration (Transfer of Residence): Immigrants – Country of Origin. A letöltés ideje: 2021. január 21. http://dati.istat.it/viewhtml.aspx?il=blank&vh=0000&vf=0&vcq=1100&graph=0&view-metadata=1&lang=en&QueryId=9441&metadata=DCIS_MIGRAZIONI#.
- Italian Government* (2016). Migration Compact: Contribution to an EU Strategy for External Action on Migration. A letöltés ideje: 2020. október 30. http://www.governo.it/sites/governo.it/files/immigrazione_0.pdf.
- Italian Government* (2017). Code of Conduct for NGO's Involved in Migrants' Rescue Operations at Sea. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2017/jul/italy-eu-sar-code-of-conduct.pdf>.
- Italian Government* (2018). European Multilevel Strategy for Migration. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://images.politico.eu/wp-content/uploads/2018/06/Sintesi-migranti-s.pdf>.
- K. Kiss Gergely (2020). Elkaszálja az olasz kormány Salvini migrációs csomagját. *Napi.hu*. A letöltés ideje: 2021. január 21. https://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/elkaszalja-az-olasz-kormany-salvini-migracios-csomagjat.714985.html.
- Kalás Vivien (2020). Az olasz választásokról. *Európa Stratégia Kutatóintézet*. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://eustrat.uni-nke.hu/hirek/2020/09/22/az-olasz-valasztasokrol>.
- Magyar Hírlap* (2019). Líbia beleegyezett a Rómával kötött migrációs szerződés módosításába. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/20191107-libia-beleegyezett-a-romaval-kotott-migracios-szerzodes-modositasaba>.
- Magyar Nemzeti Bank* (2016). Olaszország kapcsolata az arab országokkal és Iránnal. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://www.mnb.hu/letoltes/olaszorszag-kapcsolata-az-arab-orzagokkal-es-irannal.pdf>.
- Népszava* (2015). Renzi: Európának nem meghatódnia, hanem cselekednie kell. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://nepszava.hu/1068108-renzi-europanak-nem-meghatodnia-hanem-cselekednie-kell>.

- Nyilas Gergely (2019). Felgyorsítja az illegális bevándorlók kitoloncolását az olasz kormány. *Index*. A letöltés ideje: 2021. január 21. https://index.hu/kulfold/2019/10/04/felgyorsitja_az_illegalis_bevandorlok_kitoloncolasat_az_olasz_kormany/.
- Origo* (2020). Döntött a baloldali olasz kormány: legalizálják az illegális migránsokat. A letöltés ideje: 2021. január 21. <https://www.origo.hu/nagyvilag/20200513-megallapodtak-az-olasz-kormanypartok-a-migransok-letelepiteserol.html>.
- Parlamento europeo* (2014). Le prioritá della Presidenza italiana discusse nelle commissioni parlamentari. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://www.europarl.europa.eu/news/it/press-room/20140722IPR53208/le-priorita-della-presidenza-italiana-discusse-nelle-commissioni-parlamentari>.
- Partitodemocratico.it* (2016). Reato di clandestinità. Ermini: così non ha senso ma va abolito solo in certi casi. A letöltés ideje: 2020. október 30. https://www.partitodemocratico.it/giustizia/reato-di-clandestinita-ermini-cosi-non-ha-senso-ma-va-abolito-solo-certi-casi/?_cf_chl_jschl_tk=__=779091c295ceclf623a6d2ecl75e491446534557-1620204632-0-AR9drE400RzS7jPhjOILLGKB8VfwxkVIYY43rAfueReFidaiWPL09tHCr6GGgDSFe2xn4Pd-qk3lrEnlN32LSHkSolyVWkUpso4QCI9kdyYkk_mLqmQ7QOwICXfeLSGwha2jnWlvDUXT5ON6JDFGAH7ER_Lh_tBED3Veu45pTILmDBQHI5hXSkcubDepdpocko9qp4m5dlmE5DFjLOc0bXFMVchDwkeEoYUuuolqLXRlqCEOkqWEC15DEdZhCO_HHKLzbUf-sR9ameK-yKwlnHIsu44_FhIOuT4gYgQuvfDOEDIGBx315206vmkJDwkPtnABA_VYliyLEH8rJt50JI4u3F2Txb8ZB2R12Z_MPSsHcfj3sFKRRwIg-Je0Kz7gkTY7Ci-fpG8_2M0nsLValSXEGyV-SkXxQ_m06COHP6kESS_UEFp9rVH9F4z6SS3RGFzke2fxx66VMZwyZsr77-gpHOFu4mulGms-3YHsDMaiuHgAuGP_YKjd_I-MiU6gA-IQ.
- RaiNews* (2014). Gaza, Renzi: „L'Italia appoggia la proposta egiziana”. Appello con Al-Sisi per il cessate il fuoco. A letöltés ideje: 2020. október 30. https://www.rainews.it/dl/rainews/articoli/Gaza-Renzi-L-Italia-appoggia-la-proposta-egiziana-l-unica-possibile-per-uscire-dalla-crisi-a0210f65-b4ce-409e-a260-48d029754alc.html?refresh_ce.
- Statista* (2020). Number of Immigrants Who Arrived in Italy from January 2016 to December 2020. A letöltés ideje: 2021. január 21. <https://www.statista.com/statistics/765537/number-of-migrants-landed-in-italy/>.

- Statista* (2021). Number of Immigrants Who Arrived by Sea in Italy from 2014 to 2021. A letöltés ideje: 2021. január 21. <https://www.statista.com/statistics/623514/migrant-arrivals-to-italy/#statisticContainer>.
- Szilágyi Károly (2018). Líbiában barátkozik az olasz külügyminiszter. *Euronews*. A letöltés ideje: 2021. január 21. <https://hu.euronews.com/2018/07/08/libiaban-baratkozik-az-olasz-kuलगуyminiszter>.
- Tanács-Mandák Fanni (2018). A bevándorlás és az olasz közvélemény. Trendek az elmúlt tíz évben. *KKI elemzések* (14), 3–12. A letöltés ideje: 2020. október 30. https://kki.hu/assets/upload/14_KKI-elemzes_ITA_Tanacs-Mandak_20180410.pdf.
- Toelgyes, Cornelia I. (2016). Il risultato del viaggio di Gentiloni in Africa: contro i migranti finanziamo governi corrotti. *Progetto Melting Pot Europa*. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://www.meltingpot.org/Il-risultato-del-viaggio-di-Gentiloni-in-Africa-contro-i.html#.X5WXLEo9PY>.
- Tondo, Lorenzo (2019). Italy Adopts Decree That Could Fine Migrant Rescuers up to €50,000. *The Guardian*. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/15/italy-adopts-decree-that-could-fine-migrant-rescue-ngo-aid-up-to-50000>.
- Tuttitalia.it* (n.a.). Cittadini stranieri in Italia – 2019. A letöltés ideje: 2020. október 30. <https://www.tuttitalia.it/statistiche/cittadini-stranieri-2019/>.